

Commodus, Hercules en de geschiedenis van een reputatie¹

• Olivier Hekster

Commodus (L. Aelius Aurelius), rom.keizer 180-192 n. C., zoon van Marcus Aurelius en Faustina, hoewel sommigen hem voor een zoon van F. en een gladiator hielden. Hij was een der ellendigste vorsten, die op den rom. keizerstroon zetelden, verkwistte schatten aan wedrennen, zwaardvechtspelen en diereengevechten, waarbij hij zelf optrad, en stelde er zijn roem in, de eerste gladiator van het rijk te zijn en zich als een tweeden Hercules te doen vereeren. Op aansporing zijner gunstelingen Perennis en Cleander liet hij met groote wreedheid de beste burgers om het leven brengen, tot hij eindelijk zelf vermoord werd.²

Commodus' slechte naam is niet helemaal aan Hollywood te wijten. Weliswaar is Ridley Scotts *Gladiator* (2000) grotendeels verantwoordelijk voor Commodus' reputatie als *bad guy* bij het filmpubliek, maar Commodus werd al lang daarvoor als voorbeeld voor slecht keizerschap aangehaald. Hij vocht in de arena, identificeerde zich met Hercules en zou alle dingen gedaan hebben die slechte keizers nu eenmaal altijd doen: moord, doodslag, incest, overspel.³ Dit beeld van Commodus is oversimplistisch, en nodig aan verandering toe. Commodus' gedrag in de arena en zijn Herculesneigingen lijken voort te zijn gekomen uit de politieke situatie waarin hij zich bevond en zijn als een symbolische vorm van machtslegitimatie te omschrijven.⁴ Commodus werd als eerste keizer 'in het purper' geboren als opvolger van een al regerend keizer.⁵ Maar zijn machtsbasis was allesbehalve stevig. Enerzijds kon hij zijn positie makkelijk legitimeren als de enige keizerszoon in een samenleving die, zo niet *de iure* dan toch *de facto*, met erfopvolging werkte. Er was geen twijfel mogelijk dat Commodus na de dood van zijn vader de troon zou bestijgen. Traditie en financiële en politieke motieven maakten een andere oplossing onmogelijk. Anderzijds was juist deze onontkoombaarheid een probleem. Er is beweerd dat het feit dat Marcus Aurelius zijn zoon *Caesar* maakte en hem van allerlei eretitels voorzag een duidelijk bewijs vormde 'of his unwavering decision to make Commodus his successor, and we may take this as proof that Marcus believed his son morally and intellectually capable of carrying on his own work'.⁶

¹ Een eerdere versie van dit artikel werd als lezing gepresenteerd aan de KUN op de 'Oudhistoricidag 2002' (11 januari). De vorm van de lezing is in essentie behouden, hoewel referenties zijn toegevoegd.

² Z.C. de Boer en C.G. Koch, *Woordenboek der Grieksche en Romeinsche oudheid* (Haarlem 1910²) 186.

³ Zie bijvoorbeeld Cassius Dio 73.1.1; Herodianus 1.14.8, 2.7.1; *Scriptores Historiae Augustae, Commodus*, 1.7-8, 5.4-11.

⁴ Voor een uitgebreidere versie van onderstaande discussie, zie O. Hekster, 'Commodus-Hercules: the people's princeps', *Scripta Classica Israelica* 20 (2001) 51-84 en Idem, *Commodus. An Emperor at the Crossroads* (Amsterdam 2002) 87-162.

⁵ Vgl. Herodianus 1.5.5-6.

⁶ J.C. Traupman, *The life and reign of Commodus* (Princeton 1956) 38.

Maar Marcus had helemaal geen ruimte om te kiezen. Zolang hij Commodus liet leven, was er geen enkele mogelijkheid hem politiek te negeren, zonder chaos en burgeroorlog te riskeren.⁷

Dit maakt enerzijds het belang van dynastieke aanspraken duidelijk. Anderzijds komt naar voren dat de keizer geen *positieve* keuze maakte door zijn zoon als opvolger te bestempelen. Zelfs als de *princeps* wist dat zijn zoon een risico voor het rijk was, kon hij daar buitengewoon weinig aan doen, behalve door de zoon in kwestie om te brengen. In de ruim tachtig jaar vóór Commodus' troonsbestijging waren opvolgers voornamelijk gekozen vanwege hun kwaliteiten. De keuze was beperkt tot keizerlijke verwanten, maar binnen die groep kon er naar capaciteit gekeken worden. Alle keizers na Domitianus waren ervaren generaals en organisators geweest. Commodus miste die ervaring en moest nog tonen dat hij in staat was de taak te vervullen die zijn dynastieke achtergrond hem vanzelfsprekend toebedeelde.

In zijn klassieke *Le pain et le cirque* heeft Paul Veyne betoogd dat van alle vormen van leiderschap alleen de absolute monarchie dynastiek kan zijn. Een dergelijke monarch moet zich als een godgekozen heerser presenteren, als een goddelijke *sotèr*. Commodus erfde de troon in een staat waar politieke functies officieel niet overerfelijk waren.⁸ Hij kon zijn positie niet presenteren als de keuze van de *SPQR* (senaat en volk van Rome). Hij kon geen leider *gemaakt* worden, hij was als leider geboren. Een dergelijke presentatie neemt de macht om een keizer (zelfs symbolisch) te benoemen weg van de senaat en het militaire apparaat.⁹

Op een praktisch niveau durfde Commodus aan het begin van zijn regeerperiode zijn reputatie niet te riskeren door grensoorlogen voort te zetten.¹⁰ De soldaten zullen dat niet op prijs gesteld hebben. Commodus' verhouding tot de senatoren was ook allesbehalve goed, zeker na een door hen geïnstigeerde aanslag op de keizer.¹¹ Geen militaire glorie en geen reële machtsbasis in de senaat; goddelijke legitimatie moet een goed alternatief geleken hebben.

⁷ O. Hekster, 'All in the family: The appointments of emperors designate in the second century AD', in: L. de Blois ed. *Administration, Prosopography and Appointment Policies in the Roman Empire* (Amsterdam 2001) 35-49.

⁸ P. Veyne, *Le pain et le cirque. Sociologie historique d'un pluralisme politique* (Paris 1976) 594 en 607; Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht II* (Berlin 1878) 770. Vgl. Appianus, *Bella Civilia* 3.18.

⁹ Veyne, *Le pain et le cirque*, 540-589, vooral 542, 553-560, 565, 575-580. Vgl. L. de Blois, 'De erfenis van de Romeinse burgeroorlogen en de opbouw van de monarchie van Augustus', *Lampas* 13 (1980) 23-39, aldaar 24.

¹⁰ Er waren ook andere gegronde redenen om de oorlogen aan de Donau stop te zetten. Over deze vrede: Dio 73.2.3; SHA, *Commodus* 3.5; Herodianus 1.6.8-9; G. Alföldy, 'Der Friedensschluß des Kaisers Commodus mit den Germanen' in: Idem, *Die Krise des römischen Reiches. Geschichte, Geschichtsschreibung und Geschichtsbetrachtung* (Stuttgart 1989) 25-68; M. Stahl, 'Zwischen Abgrenzung und Integration: Die Verträge der Kaiser Mark Aurel und Commodus mit den Völkern jenseits der Donau', *Chiron* 19 (1989) 289-317; M.T. Schmitt, *Die römische Außenpolitik des 2. Jahrhunderts n. Chr. Friedenssicherung oder Expansion* (Stuttgart 1997) 180-186.

¹¹ SHA, *Commodus*, 3.9-4.3; Herodianus 1.6.6, 1.8.5; Dio 73.4.4-5; J. Aymard, 'La conjuration de Lucilla', *REA* 57 (1955) 85-91; Hekster, *Commodus*, 50-53.

Een nieuwe rijksmithologie

Met dit idee in het achterhoofd lijkt Commodus' identificatie met Hercules geen slechte zet. Hercules was uiteindelijk zelf een mens geweest, die door zijn daden voor de mensheid rust en welvaart had gebracht en daardoor onsterfelijk was geworden. In essentie is een dergelijke god niet ver verwijderd van een godgekozen keizer wiens daden rust en welvaart kunnen brengen. Munten met *providentia deorum* lieten zien hoe Commodus' keizerschap de wil van de goden was, andere munten benadrukten de gouden eeuw van voorspoed en vrede die Commodus' regering brengen zou.¹² Deze boodschap komt ook naar voren in de bekendste overgebleven buste van Commodus als Hercules; de Capitolijnse buste (afbeelding 1). Commodus is duidelijk afgebeeld met de attributen van Hercules. Zijn buste rust op een globe, met daarnaast hoorns van overvloed en beeldjes van de godin Victoria. De keizer houdt verder Hercules' appels van de onsterfelijkheid in de hand. De keizer, zo lijkt duidelijk, heeft goddelijke eigenschappen, heerst over de hele wereld, en brengt voorspoed en overwinning.

Een dergelijke keizer was als enige verantwoordelijk voor zijn onderdanen en hij garandeerde het voortbestaan van de staat. Het belang van Hercules in de stichtingsmythe van de stad Rome was in deze beeldvorming een voordeel. Zoals Hercules het monster Cacus verslagen en de Ara Maxima in Rome gesticht had, zo was de keizer Commodus-Hercules de nieuwe stichter van Rome.¹³ Na een grote brand in 191 na Chr. 'herbouwde' Commodus de *Colonia Antoniniana Commodiana*. Maanden, legioenen, vloten en de senaat veranderden van naam; als de keizer als een god heerste, moest alles en iedereen aan hem verbonden zijn.¹⁴ Dit zijn niet noodzakelijkerwijze de acties van geestelijk gezond persoon, maar de structuur van de representatie lijkt duidelijk: Commodus-Hercules vormde de kern van de nieuwe Romeinse rijksmithologie.

Ook de gladiatorengevechten passen binnen die mythologie en ik zou zeggen dat de Hercules-identificatie en 'Commodus de gladiator' onlosmakelijk verbonden zijn. Als gladiator volgde Commodus de daden van Hercules, soms letterlijk en altijd symbolisch, als de held die leeuwen, monsterachtige beesten, Thraciërs en Germanen versloeg.¹⁵ Commodus presenteerde zich aan de verzamelde massa's in de arena als een capabele vechter. In het amfitheater toonde hij zijn *virtus* en militaire kwaliteiten aan zijn onderdanen. Als we moderne theorieën over gladiatorengevechten mogen geloven, probeerde Commodus als gladiator zelfs de dood symbolisch te overwinnen.¹⁶ In de arena

¹² J.P. Martin, *Providentia Deorum. Recherches sur certains aspects religieux du pouvoir impérial romain* (Rome 1982) 339-340, nn. 235-249, met verwijzingen; C. de Ranieri, 'Providentia deorum: investitura divina e carisma della dinastia nella propaganda iniziale di Commodo', *Numismatica e antichità classiche. Quaderni ticinesi* 26 (1997) 311-337, aldaar 325.

¹³ Diodorus Siculus 4.21.2; Propertius, *Elegien*, 4.9.3-9; Vergilius *Aeneis*, 8.231; Ovidius, *Fasti*, 1.551; F. Coarelli, *Il foro Boario dalle origini alla fine della repubblica* (Rome 1992²) 61-77; M.A. Levi, 'Roma Colonia e Commodo Conditor', *CRDAC* 11 (1980/81) 315-320; Hekster, *Commodus*, 95-96, 107-108.

¹⁴ Dio 73.15.6; SHA, *Commodus*, 8.6-9; *CIL* 8.2495, 8.3163, 13.6728; M.P. Speidel, 'Commodus the god emperor and the army', *Journal of Roman Studies* 83 (1993) 109-14.

¹⁵ Zo merkt de SHA, *Commodus*, 8.5 op dat Commodus 'de Romeinse Hercules werd genoemd, omdat hij wilde dieren in het amfitheater van Lanuvium had gedood', en vertelt Dio 73.20.2-3 hoe Commodus in de arena een aantal daden van Hercules naspelde.

¹⁶ Zie voor de symbolische betekenis van de gladiatorenspelen en *bestiarii* met name T. E. J. Wiedemann, *Emperors and Gladiators* (London en New York 1992); K. Coleman, 'Fatal charades: Roman executions staged as mythological enactments', *Journal of Roman Studies* 80 (1990) 44-73; P. Plass, *The Game of Death in Ancient Rome*.

streed cultuur met natuur, werden Herculische daden nagevolgd, en zag een grote groep onderdanen, *hun* keizer heldhaftig strijden als een godheid die voor Rome van groot belang was, in een zeer Romeins ritueel. Verschillende lijnen van symboliek kwamen in de gladiatorengevechten van Commodus Hercules samen. De keizer en alleen de keizer had de macht, niet door zijn ervaring, maar omdat hij de keizer was en alleen hij die rol zou kunnen vervullen.

Representatie en reputatie

Commodus presenteerde zich in deze interpretatie dus als de belichaming van de staat, als de persoon die geheel verantwoordelijk was voor het welzijn van zijn onderdanen. De woorden van de bekende politiek-filosoof Michael Walzer lijken relevant:

Politics is an art of unification; from many it makes one. And symbolic activity is perhaps our most important means of bringing things together, both intellectually and emotionally ... The state is invisible; it must be personified before it can be seen, symbolized before it can be loved, imagined before it can be conceived.¹⁷

De parallellen met Commodus' zelfrepresentatie lijken duidelijk. Hoe het ook zij; dit citaat vat kernachtig één van de hoofddoelen van representatie van de macht samen: de aandacht van burgers (onderdanen) moet zich kunnen richten op een symbool of een persoon om zich deel van een staat te voelen. De ophef rond het huwelijk van Willem-Alexander en Máxima is een modern voorbeeld, de koppeling tussen het 'poldermodel' en Wim Kok een ander. In het laatste geval lijkt een beroemde zin van Claudianus niet ongepast: *Componitur orbis regis ad exemplum*, 'de wereld wordt naar het voorbeeld van haar heerser gevormd'.¹⁸

Zo'n representatie zet andere lagen van de bevolking buiten spel. Met een keizer die de staat *was* had de senaat weinig meer in te brengen. De senatoriale veroordeling na Commodus' dood spreekt wat dat betreft boekdelen:

Laat de eer worden weggenomen van hem die een vijand van het vaderland was! Laat de eer van de moordenaar weggenomen en de moordenaar zelf door het stof geslept worden! De vijand van het vaderland, de moordenaar, de gladiator, laat hem in het knekelhuis verminkt worden! Hij is een vijand van de goden, doder van de senaat, vijand van de goden, moordenaar van de senaat, vijand van de goden, vijand van de senaat! Smijt de gladiator in het knekelhuis!¹⁹

Deze 'acclamatie' gaat meer dan twintig regels door en benadrukt wat senatoren van Commodus vonden: 'een vijand, een moordenaar, waarlijk, waarlijk (18.5), 'laat de standbeelden van de moordenaar en de gladiator omvergeworpen worden' (19.1). Als dit de senatoriale sentimenten waren, is het niet verwonderlijk dat senatoriale geschiedschrijvers een negatief beeld van de laatste Antonijn schetsten.

Arena Sport and Political Suicide (Winconsin 1995) en het nog steeds monumentale L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec* (Parijs 1940).

¹⁷ M. Walzer, 'On the role of symbolism in political thought', *Political Science Quarterly* 82 (1967) 191-204, aldaar 194.

¹⁸ Claudianus, *De quarto consulato Honorii*, 296-297.

¹⁹ SHA, *Commodus*, 18.3-5.

De *Historia Augusta* haalt het totaalpakket gemeenplaatsen van de slechte keizer tevoorschijn. Commodus vermoordde mensen omdat ze te mooi, te lelijk, of te nobel waren, martelde mensen omdat hij daar zin in had, en organiseerde orgieën met vrouwen die hij de naam van zijn moeder gaf.²⁰ Maar er waren ook subtielere manieren om Commodus terecht te wijzen. Bijvoorbeeld door zijn werkelijke daden in een slecht daglicht te plaatsen. Een voorbeeld is de manier waarop Cassius Dio, Commodus' gedrag bij de gladiatorenspelen introduceert: οὗτος οὖν ὁ χρυσοῦς, οὗτος ὁ Ἡρακλῆς, οὗτος ὁ θεός ('nu, deze 'Gouden man', deze Herakles, deze god') – parallel aan de manier waarop Caligula's excessen gepresenteerd waren: οὗτος οὖν ὁ θεός, οὗτος ὁ Ζεὺς ('nu, deze god, deze Zeus').²¹

Het voortleven van een slechte naam?

Cassius Dio, Herodianus en de *Historia Augusta* vormden de basis voor het werk van veel moderne geschiedschrijvers. Gibbons opmerking dat 'every sentiment of virtue and humanity was extinct from the mind of Commodus', en dat met zijn heerschappij de gelukkigste periode in de wereldgeschiedenis eindigde, kwamen direct voort uit zijn (senatoriale) literaire bronnen.²² Zelfs niet-literaire bronnen werden beschreven met de 'literaire Commodus' in het achterhoofd: Cecil B. Smith identificeerde een bronzen buste in het Victoria en Albert Museum in 1908 als Commodus met de volgende argumentatie: 'But, withal, this is the face of such a one as we know Commodus to have been; the mouth is small and weak, and the features betray both self-indulgence and egotism.'²³ Het beeld stelt overigens niet Commodus voor.

Maar de senatoriale antipathie die door literaire teksten werd overgeleverd, is niet de enige factor voor historische overlevering van deze negatieve receptie. Laten we weer even teruggaan naar Claudianus. Hij schreef zijn eerder genoemde beroemde woorden voor de keizer Honorius, die van zijn vader te horen had gekregen hoe een heerser altijd in het zicht van de hele wereld staat.²⁴ Geen dwaling kan verborgen blijven, hij moet het moeilijke pad naar deugd, naar *virtus*, af zien te leggen: 'a monarch lives forever in the sight of the whole world.'²⁵ Het moeilijke pad naar deugd was eerder al door velen afgelegd, met als belangrijkste voorbeeld Hercules die in een vaak aangehaalde allegorie op een tweesprong zijn keuze moest maken tussen het pad naar *voluptas* en dat naar *virtus*. Het ene pad was wijd en gemakkelijk en leidde naar vleeselijke voldoening, het andere was stijf en nauw, maar men werd er een beter mens van. Hercules koos, weinig verrassend voor een goddelijke held, voor het moeilijke pad.²⁶

Vanaf dat moment was hij een uitmuntend voorbeeld voor beginnende heersers. Als de wereld zich op hen richtte, en als zij de staat die zij leidden symboliseerden, was een goed voorbeeld om na te volgen geen slecht idee. In de Oudheid beschreef Dio Chrysostomus aan Trajanus hoe Hercules op de

²⁰ SHA, *Commodus*, 1.7-10, 5.4-11.

²¹ Dio 73.16.1; 59.28.8. Opgemerkt door F. Millar, *A Study of Cassius Dio* (Oxford 1964) 132.

²²E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, E. Bury ed. (London 1896-1900) I, 92 (= ch. 4).

²³ C. B. Smith, 'A bronze bust of Commodus', *The Burlington Magazine* 13 (1908) 252-257, aldaar 252.

²⁴ W. Barr, *Claudian's Panegyric on the Fourth Consulate of Honorius. Introduction, Text, Translation* (Liverpool 1981).

²⁵ K. Johanneson, 'The Portrait of the Prince as a Rhetorical Genre' in: A. Ellenius (ed.), *Iconography, Propaganda, and Legitimation* (Oxford 1998) 11-36, aldaar 15.

²⁶ Xenophon, *Memorabilia*, 2.1.21.

tweesprong zijn koningschap rechtvaardigde, zoals ook Trajanus, die Hercules veel op zijn munten afbeeldde, een rechtvaardig heerser was. In de derde eeuw lieten tegelijkertijd Gallienus, Postumus en zelfs Zenobia zien hoe de god hen steunde. En tijdens de Tetrarchie (eind derde eeuw) werd Hercules voorbeeld en voorvader tegelijk.²⁷

Hercules en Commodus

Het idee van Hercules als goddelijk voorbeeld hield stand tot na de val van het Romeinse rijk. En voor heersers die zich aan Hercules wilden spiegelen was het historische voorbeeld – en de slechte reputatie – van de keizer Commodus-Hercules relevant. Zo was rond het jaar 1500 Hercules als politiek voorbeeld bijzonder populair. Machiavelli schreef dat:

een verstandig man steeds de weg [moet] inslaan die grote mannen vóór hem zijn gegaan. En hij moet diegenen navolgen die uitzonderlijk grote persoonlijkheden zijn geweest, om zo te bereiken dat hij, ook al zijn zijn kwaliteiten minder groot, toch in ieder geval enigszins een afspiegeling van hen vormt (*De Heerser*, 6.1).

Geen groter persoonlijkheid dan Hercules. Ter gelegenheid van de geboorte van hertog Ercole d'Este van Ferrara in 1431 schreef Pietor Andrea di Bassi *Le fatiche d'Ercole*, als model voor de goede vorst, en toen in 1490 Karel VIII van Frankrijk Vienne binnentrok werd voor hem de keuze tussen *Volupté* en *Virtu* vertoond.²⁸ Zeven jaar later kreeg keizer Maximiliaan I dezelfde scène voorgeschoteld, waarbij Hercules zelfs de gelaatstreken van de keizer had.²⁹ Rond dezelfde tijd werd de jonge Massimiliano Sforza, een aangetrouwd familielid van de keizer, afgebeeld tussen *Virtus* en *Voluptas*.³⁰ In 1510 werd de tienjarige Karel V als Hercules op de tweesprong geschilderd, en een halve eeuw later werd de elfjarige Hendrik III van Frankrijk als een jonge Hercules gepresenteerd.³¹

De navolging van de antieke traditie is duidelijk. Maar eerdere heersers die Hercules als voorbeeld gebruikt hadden bleven nadrukkelijk buiten beeld. Er was kritiek op Commodus, maar niet op diens identificatie met Hercules. Het gedrag van de keizer in de arena werd als aanstootgevend gezien. Om opnieuw Macchiavelli te citeren:

Omdat [Commodus] wreed en onmenselijk was, begon hij, teneinde zijn hebzucht op het volk te kunnen botvieren, het leger voor zich in te palmen en tot losbandigheid over te halen. Aan

²⁷ Dio Chrysostomus, *Peri Basileias* 1, 68-83; W. Derichs, *Herakles, Vorbild des Herrschers in der Antike* (Keulen 1950); O. Hekster, 'Hele keizers en een halve god. Hercules als een voorbeeld voor Romeinse keizers', *Lampas* 35 (2002) nog te verschijnen.

²⁸ E. Panofsky, *Herakles am Scheideweg und andere antike Bildstoffe in der neueren Kunst* (Berlin 1930) 84; F. Polleroß, 'From the exemplum virtutis to the Apotheosis: Hercules as an Identification Figure in Portraiture, An Example of the Adoption of Classical Forms of Representation' in: Ellenius, *Iconography*, 35-62, aldaar 40. Vgl. ook G.K. Galinsky, *The Herakles Theme. The Adaptations of the Hero in Literature from Homer to the 20th Century* (Oxford 1972) en R. Volkammer, 'Herakles: die Geburt eines Vorbildes und sein Fortbestehen bis in die Neuzeit', *Idea* 6 (1987) 7-29.

²⁹ D. Wuttke, *Die 'Historia Hercules' des Nürnberger Humanisten und Freundes der Gebrüder Vischer Pangratz Bernhaupt, gen. Schwenter* (Graz 1964) 200-219.

³⁰ F.M. Valeri, *La corte di Lodovico il Moro: Gli artisti Lombardi* (Nendeln 1970²) pl. 23.

³¹ D. de Chapeaurouge, 'Theomorphe Porträts der Neuzeit', *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 42 (1968) 262-302, aldaar 278-279; Polleroß, 'From the exemplum virtutis to the Apotheosis', 40.

de andere kant verlaagde hij zichzelf door dikwijls in de arena af te dalen om met gladiatoren te gaan vechten en andere dingen te doen die beneden peil waren (*De Heerser*, 19.17).

Vanaf het midden van de zestiende eeuw daarentegen, begon ook Commodus' relatie tot Hercules aan kritiek bloot te staan: Hubert Golz in zijn *Lebendige Bilder gar nach allen Kaysern* uit 1557 was uiterst negatief over beelden en medaillons die Commodus als Hercules afbeeldden, en noemde ze de extreme acties van een gek.³² In deze periode ook, trad een verschuiving op van Hercules als *voorbeeld* voor de heerser naar de heerser als nieuwe *incarnatie* van Hercules. Misschien had de kritiek van Golz ook contemporaine politieke implicaties.

Zo werd Leopold-Willem, de aartshertog van Oostenrijk en gouverneur-generaal van de Spaanse Nederlanden, door Hercules in de *TEMPLUM HONORIS* de onsterfelijkheid geschonken (ca. 1558), terwijl een paar jaar eerder in 1549 Frans I van Frankrijk postuum als *Hercules Gallicus* werd gepresenteerd.³³ In 1595, bij de intocht van Hendrik IV in Lyon, werd niet de koning maar Hercules met een vier meter hoog marmeren standbeeld gevierd, waarvan de inscriptie luidde: *HENRICO HERCULEIS LABORIBUS FRANCORUM REGI*.³⁴ Het is wellicht meer dan toevallig dat rond 1600 een aantal beelden van Commodus als Hercules in het bezit van de Franse koning was.³⁵ De Herculische associatie van Hendrik IV ging verder. Bij zijn intocht in Avignon in 1601 werd de bloedverwantschap tussen Hercules en de Franse koning onder de aandacht gebracht. Ogenblikkelijk werd door Valadier in diens *Labyrinthe royale de l'Hercule Gaullois triomphant* Commodus' gebruik van Hercules geridiculiseerd:

Alexander de grote pochte dat hij Hercules had geïmiteerd en zijn pad gevolgd ... de keizers Commodus en Caracalla, met meer verbeeldingskracht, dachten dat ze twee zielen in hun lichaam hadden – één van Hercules – en zij kleeadden, portretteerden en noemden zich Hercules ... Maar U, SIRE, heeft krachtens erfenis dat wat de anderen slechts in hun fantasie en arrogantie hadden – daarom bent U zo afgebeeld.³⁶

Hubert Golz had de afbeeldingen van Commodus als Hercules veroordeeld omdat Commodus zichzelf tijdens zijn leven als goddelijk gepresenteerd had, maar nu was alleen het feit dat hij geen goede *claim* op Hercules had negatief. Als de koning zich als Hercules presenteerde, kon een

³² H. Golz, *Lebendige Bilder gar nach allen Kaysern* (z.p. 1557); no.19; Polleroß, 'From the exemplum virtutis to the Apotheosis', 46.

³³ Chapeaurouge, 'Theomorphe Porträts', 278; Polleroß, 'From the exemplum virtutis to the Apotheosis', 45.

³⁴ Chapeaurouge, 'Theomorphe Porträts', 165-167.

³⁵ F. Bardou, *Le portrait mythologique à la cour de France sous Henri IV et Louis XIII: Mythologie et politique* (Paris 1974) 74.

³⁶ A. Valadier, *Labyrinthe royale de l'Hercule Gaullois triomphant* (Avignon 1601) 'Au Roy': 'Alexandre le grand se vanitoit ... d'avoir imité de pres & suivi à la piste Hercules ... Les Empereurs Commodus & Caracalla bien plus fantasques que cela ... pensoient d'avoir dans leur corps les deux ames, celuy d'Hercules, se faissant habiller, portraire & nommer comme Hercules ... Mais vous avez, SIRE, par droit d'heritage que ceux cy n'avoient que par presumption, & fantosme. C'est le fonds, & le champ de nostre tableau'. Na de dood van de koning werd diens apotheose o.a. geïllustreerd met een fresco in Fontainebleau waarop 'Henri IV-Hercules' te zien was; Bardou, *Le portrait mythologique*, 75-76, pl. 37a.

hofschrijver niet dezelfde kritiek als Golz uitoefenen. Commodus' slechte naam werd naar gelang de ideologie van de koning vervormd.

Een andere Franse koning, en niet de minste, bracht de vergelijking met Hercules op een Commodiaans niveau. Lodewijk XIV staat op een reliëf van de Port Saint-Martin te Parijs uit 1675 gehuld in een leeuwenvel met een knuppel rustend op de verslagen Hydra, terwijl hij door Victoria gekroond wordt.³⁷ Opnieuw brengen geschriften uit de tijd Commodus naar voren en opnieuw wordt de legitimiteit van zijn Herculische claim in twijfel getrokken:

Als de keizer Commodus (zonder enig motief buiten zijn ambitie) het gedrag en de naam van de Romeinse Hercules op zijn medaillons en in zijn wetten gebruikt, dan hebben wij veel meer redenen om de naam van de Franse Hercules aan onze Lodewijk te geven, hetzij vanwege erfenis van de klassieke Hercules die de Galliërs regeerde, of vanwege de glorie en het aantal van zijn oorlogswerken.³⁸

Tegenover de Hercules Gallicus stond in deze jaren ook nog de Oostenrijke Hercules – Leopold de Grote voor wie in 1680 een lofrede genaamd *Hercules Austrius* gehouden werd.³⁹ Korte tijd later kwamen daar ook nog de Beierse Hercules (Maximiliaan II Emanuel in 1713) en de Hercules *Saxonicus*, voor Augustus de Sterke rond 1720, bij.⁴⁰

³⁷ J.P. Néraudau, *L'Olympe du Roi-soleil: Mythologie et idéologie royale au Grand Siècle* (Paris 1986) 8; Polleroß, 'From the exemplum virtutis to the Apotheosis', 52 fig. 11. Voor het beeldprogramma van Lodewijk XIV, zie vooral L. Marin, *Le Portrait du roi* (Paris 1981) en P. Burke, *The Fabrication of Louis XIV* (London 1991).

³⁸ B. Bauderon, *L'Apollon François* (Paris 1684) 162: 'Alexandre le grand se vantoit ... d'avoir imité de pres & suivy à la piste Hercules ... Les Empereurs Commodus & Caracalla bien plus fantasques que cela ... pensoient d'avoir dans leur corps les deux ames, celuy d'Hercules, se faissant habiller, peindre & nommer comme Hercules ... Mais vous avez, SIRE, par droit d'heritage que ceux cy n'avoient que par presumption, & fantosme. C'est le fonds, & le champ de nostre tableau'.

³⁹ J.H. Kögl, *Hercules austrius vel genethliakon Leopoldi Josephi* (Wiener Neustadt 1680).

⁴⁰ Polleroß, 'From the exemplum virtutis to the Apotheosis', 57-59, 61; S. Asche, *Balthasar Permoser* (Dresden 1978) 99-102.

Conclusie

Hercules werd naar het voorbeeld van zijn heerser gevormd – om Claudianus te parafaseren. Landen en vorsten schiepen hun eigen Hercules, waarbij Commodus vaak een voorbeeld was van iemand die *ten onrechte* de vergelijking met Hercules gemaakt had. Minder dan 50 jaar later, in 1764, kreeg Gibbon inspiratie voor zijn magistrale *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Wellicht valt het slechte beeld van Commodus in Gibbons werk in ieder geval gedeeltelijk te herleiden tot de historische traditie van de tijd waarin Commodus' beeld niet los van de Hercules-identificatie van contemporaine heersers gezien kan worden. Het bijna exclusieve gebruik van literaire bronnen door Gibbon, waardoor *The Decline and Fall of the Roman Empire* bijzonder senatoriaal gekleurd is, maakte het verder onvermijdelijk dat Commodus als één van de slechtere Romeinse heersers naar voren komt.

Dat beeld van de slechte tiran, dat ten onrechte heerst, blijft Commodus achtervolgen. Gibbons werk ligt aan de basis van Anthony Manns film *The Fall of the Roman Empire* uit 1964, een film waarvan de verhaallijn opvallend veel parallellen vertoont met Ridley Scotts *Gladiator*. De moderne historiografie omtrent Commodus komt dus voort uit een beeld uit de Oudheid, dat zwaar is beïnvloed door senatoren die de keizer geen warm hart toedroegen (om een understatement te gebruiken) en lijkt in latere perioden aangepast om heersersideologieën uit de tijd niet in verlegenheid te brengen. Geschiedenis blijft een spiegel van de eigen tijd. •